



# TURUK

**2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:17, ISSN: 2147-8872**

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi  
*TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal*

Geliş Tarihi / *Date of Received*: **07.05.2019**

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: **21.06.2019**

Sayfa / *Page*: **280-294**

**Research Article / Araştırma Makalesi**

**Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK747>**

Yazar / *Writer*:



**Rabbaa Rababa**

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk  
Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı  
[rabbaa.rababa@ogr.sakarya.edu.tr](mailto:rabbaa.rababa@ogr.sakarya.edu.tr)

## **ÂSİMZÂDE HÂMİD VE TERCEME-İ MEZÂMİNÜ'L-EMSÂL ADLI ESERİ**

### **Öz**

Meseller; Arap, Fars ve Türk edebiyatından müteşekkil olan İslam edebiyatının temel yapı taşlarından biridir ve insanların müşterek kültürünü yansıtmaları bakımından değerli bir mana hazinesidir. Kaynaklar, mesellerin anlamı kuvvetlendirmek ve düşünceyi kısa yoldan ifade etmek amacıyla kullanıldığını vurgular. Her meselin arkasındaki derin yapı, anlam ve hikâye sözün özü bağlamında oldukça önemlidir. Türk müellifler, meselleri önemsedikleri için özellikle aynı kültür potasında bulunan Arapça ve Farsça meselleri Türkçeye çevirmişlerdir. Bu müelliflerden biri de Âsımzâde Hâmid'dir. Bu çalışmada, Türk edebiyatı son dönem ediplerinden Âsımzâde Hâmid ve onun Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl adlı eseri hakkında bilgiler verilmiştir. Öncelikle mesel kavramı üzerinde durulmuş ve kavramla ilgili bazı bilginlerin görüşleri aktarılmıştır. Meselin Türkçedeki karşılığı zikredilmiş ve Türk edebiyatındaki tarihi serüvenine kısaca değinilmiştir. Çalışmada meselin önemi ve mesel derlemeleri üzerinde de durulmuştur. Ayrıca mesel konusunda Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş eserlere ışık tutulmuştur. Müellifin hayatı ve eseri hakkında farklı kaynaklara müracaat edilerek tatmin edici bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda, eserde geçen atasözlerinin ortaya çıkış zamanları ve asıl kaynakları ile eserin telif metodu incelenmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Arap Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Mesel, Âsımzâde Hâmid, Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl.

**ĀSİMZĀDE HĀMİD AND HIS WORK TERCEME-İ MEZĀMĪNU'L-EMSĀL****Abstract**

Proverbs; It is one of the main building blocks of Islamic literature which is composed of Arabic, Persian and Turkish literature and they are a valuable treasure trove for reflecting the collective culture of people. The sources emphasize that proverbs are used to strengthen meaning and to express thought in a short way. The deep structure, meaning, and story behind every proverb are very important in the context of the word. Turkish writers have translated the Arabic and Persian proverbs in the same culture pot, because they care about proverbs. One of these writers is Āsimzāde Hāmid. In this study, it is given information about Āsimzāde Hāmid and his work Terceme-i Mezāmīnu'l-Emsāl, one of the last writers of Turkish literature. Firstly, the concept of proverb has been emphasized and the opinions of some scholars about the concept have been explained. The proverb in Turkish is mentioned and its historical adventure in Turkish literature is mentioned briefly. In this study, the importance of proverb and proverb are also discussed. In addition, the books translated from Arabic and Persian into Turkish have been illuminated. The author's life and his work have been provided with satisfactory information by applying to different sources. In this context, the time and the origin of the proverbs and the writing method of the work were examined.

**Keywords:** Arabic Literature, Turkish Literature, Proverb, Āsimzāde Hāmid, Terceme-i Mezāmīnu'l-Emsāl.

**Giriş**

Türkler ve Araplar arasında tarihi çok eskilere dayanan bir birliktelik vardır. Buna bağlı olarak özellikle dil ve kültür alanında önemli bir etkileşim olmuştur. Dil ve kültür etkileşimi beraberinde pek çok ortaklığı da getirmiştir. Edebî ürünler, bunun en güzel örneğidir. Türkler, Arap ve Fars kültürüyle tanıştıktan sonra daha önce kullanmadığı şiir ve nesir türlerini kullanmaya başlamıştır. *Meseller*; Arap, Fars ve Türk edebiyatından müteşekkil olan İslam edebiyatının önemli yapı taşlarından biridir ve insanların müşterek kültürünü yansıtmaya açısından değerli bir mana hazinesidir. Meseller sadece mensur ve manzum eserlerde değil, günlük hayatta da çokça kullanılan dil malzemeleridir.

"م ث ل" kökünden türeyip lügat olarak *örnek, sıfat, ibret, benzerlik, misâl, ders ve alamet* anlamlarına gelen *mesel* (Fârâbî 1987: 5/1816); terim olarak atalardan gelen ve onların geçmişteki deneyim ve gözlemlerine dayanan, sözü ve manası beğenilerek nesilden nesile aktarılan, daha çok aslî hallerine benzeyen durumları açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki sözlerdir (Durmuş 2004, 29/293). Meydânî (ö. 518/1124) *Mecma'u'l-emsâl* adlı eserinde mesellerin edebiyatın temel ürünlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır (2004: 1/2). Ebû 'Ubeyd Kâsım İbnü Sellâm (ö. 224/839) *Kitâbu'l-Emsâl* adlı eserinde ise *mesel* hakkında şunu söyler: "*Meseller, Câhiliye ve İslâm döneminde Arapların özlü sözleridir. Araplar söylemek istediklerini, doğrudan söylemek yerine bu özlü sözlerle îmâ ederek ifade ediyorlardı*" (1980: 34).

Türkçede *mesel* karşılığı farklı dönemlerde muhtelif ifadelerle dile getirilmiştir. *Dîvânu Lüğâti't-Türk'te* hem "sav" sözcüğü ile anıldığı hem de *kelâm-ı kibâr, ata-baba sözleri, deyişat, ulular sözü, hikmet* ifadeleri ile kullanıldığı görülür. Osmanlı döneminde *mesel, emsâl* yada *darb-ı mesel* gibi tabirlerin kullanıldığı dikkat çeker. Günümüzde ise *atasözü*, çoğul olarak da *atasözleri* teriminin kullanıldığı görülür (Yazıcı 2003: 25).

Türk edebiyatının kaynaklarına göre *atasözü* denilen *mesel'in* aynı anlamla farklı şekillerde anlatıldığı görülür. Şinâsî (ö. 1287/1871) "*Đurûb-ı emsâl ki hikmetü'l-'avâmdır, lisânından şâdır olduğu gibi milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder. Đurûb-ı Emsâl-i 'Osmaniyye ise cümleten manidârdır*" derken (Aksoy 1988: 1/57) Ebüzziya (ö. 1330/1912) "*Bir hâdiseyi veya emri temsîl tarîhiyle ta'rîf ile beraber bir hükmü tazammun ederler ki bu kabilden olan kelâm-ı a'vama đurûb-ı emsâl itlak olunur*" (Aksoy 1988: 1/60) diyerek farklı bakış açılarıyla *mesel'i* ifade ederler. Ömer Asım Aksoy *atasözü* için şu tanımlamayı yapar: "*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözlerdir*" (1988: 1/37)

Görüldüğü üzere Türkçedeki *atasözü* tanıtımı ile Arapçadaki *atasözü* tanıtımı birbirinden çok da farklı değildir. Bu tanımların müşterek özelliklerinden biri, sözün kısa veya veciz olmasıdır. Yukarıda zikredilen "*darb-ı mesel*" tabirinin de müşterek olduğu görülmektedir. Günlük hayatta ve edebi metinlerde sık sık kullanılan *darb-ı mesel* tabiri, lügat olarak *örnek vermek ve benzetmek* anlamlarına gelmektedir. Terim olarak *bir durum veya olaya uygun atasözü söylemek* anlamlarında kullanılmaktadır. Şemsettin Sâmî (ö. 1322/1904) *ata* maddesinden bahsederken *atasözünün darb-ı mesel* anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre *darb-ı mesel*, mebnî 'ale'l-hikâye olup misâl gibi irat olunan meşhur sözdür (1317: 853). Divan Şairlerinin iktibas yoluyla şiirlerinde *darb-ı mesel*lere sık sık yer verdikleri görülür.

*Sözde đarbü'l-meşel irâdına söz yok ammâ*

*Söz odur 'âleme sende kıala bir darb-ı mesel (Pala 2015: 106)*

*Ağyâr ki 'âşıklar bir özge let urdılar*

*Kim şimdi o halk içre darb-ı mesel olmuşdur (Nazmî 2012: 1/977)*

*Söz kandilleri* olarak bilinen meseller; konuşmaları, sözleri ve şiirleri hem süslemek hem de bunların anlamlarını kuvvetlendirmek için kullanılan kalıplardır. Tarih boyunca Arap, Türk ve Fars bilginleri kendi düşüncelerini daha etkili yoldan ifade etmek için *atasözlerini* kullanmışlardır. Gerek Arap edebiyatı gerekse Türk edebiyatı kaynaklarına bakıldığında mesellerin sözü süslemek ve daha edebî bir ifade elde etmek için kullanıldıkları fark edilir. Mesela, İbnü Abdî Rabbih (ö. 328/940) "*الأمثالُ، هي وَشَي الكَلامِ، وَجَوهر اللفظِ، وَحلي المعاني*" ifadesiyle mesellerin, sözün nakışı, lafzın özü ve mananın süsü olduklarına işaret eder (İbnü Abdî Rabbih 1983: 3/3). Alî Hüseyin (ö. 1057/1648) "*Ukûdu'l-'Ukûl* adlı eserinde, şiiri bir dilbere teşbih eder ve şairlerin *atasözleri* sayesinde bu dilberi renkli giysilerle giydirdiklerini, söz ustalarının da mücevher gibi değerli olan bu *atasözleriyle* konuşmalarını süslediklerini beyan eder:

"Ma'rifet-i emsâl-i 'Arab ki e'azz-i me'talib-i fûnûn-i edebdür, ebkâr-ı efkâr-ı şu'arâ bu ħulle-i rengin ile ziyet bulur ve 'arâyis-i nefâyis-i kelimât-ı büleğâ bu gevher-i semîn ile müzeyyen olur. Lâkin bu fende

sâhte olan kitâb lisân-ı ‘Arabîyyede perdâhte olup himmet-i bülend-i endîşe-pesendim şedd-i niţâk-ı ‘azîmet eyledi ki ben dahı bu h`ân-ı sũhana bir çâşnî-i tâze ya`nî bu şâhid-i ra`nâ-yı belâgate libâs-ı perend-i mülemma‘-ı târ u pũd-ı ‘ibâret ile revnağ-ı bi-endâze virũp...” (Hũseyin [yz.], 5242/2a).

Bu çalışmanın konusu olan Âsımzâde Hâmid de hem şiir hem de nesrin mesellerle daha anlamlı ve daha süslũ olduğunu ifade eder:

*Şîr ü inşâ anuñla muhkem olur*

*Kime îrâd olunsa mülzem olur*

*Üdebânîñ cemf -i âşârı*

*Şu`arâ-yı kirâmîñ eş`ârı*

Bu görüşler değerdendirildiğinde sanatçıların mesellerin hem anlamı kuvvetlendirmek hem de sözleri süslemek için kullanıldığı konusunda birleştikleri anlaşılmaktadır. Mesel kullanımı önemsendiği için bazı sanatçıların meselleri derleyip şerh ettikleri görũlür. Rivayetlere göre Abbasilerden önce bazı Arap mesellerinin derlendiği bilgisine ulaşılmaktadır. Ancak bu kaynaklardan hiç birisi günümüze ulaşmamıştır. Meydânî *Mecma‘ul-Emsâl* adlı eserinin önsözünde 50 mesel kaynağına dayandığını söylemesine rağmen (Meydânî 2004: 1/1) bu kaynaklar günümüze kadar ulaşmamıştır. Yapılan araştırmalara göre, zamanımıza kadar ulaşabilen ilk mesel kaynağı Mufaddel bin Muhammed ed-Dabî'nin (ö. 170/786) *Kitâbu'l-Emsâl*'dir. Bu eserden sonra Kâsim İbnü Sellâm'ın *Kitâbu'l-Emsâl*, Hamze Asbahânî'nin (ö. 351/962) *ed-Durretü'l-Fâhîretü fi'l-Emsâli Elletî ‘Alâ Efal*, Hasan bin Hilâl Askerî'nin (ö. 395/969) *Cemheretü'l-Emsâl*, Ahmed Meydânî'nin *Mecma‘u'l-Emsâl*, Mahmũd ez-Zemahşeri'nin (ö. 538/1143) *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-Arab* eserleri bunlardan birkaçıdır (Rababa 2013: 42).

Sözlü gelenek dışında Türkçe atasözlerine ilk olarak *Göktürk Abideleri*, Yusuf Hâs Hâcib'in (ö. 463/1070) *Kutadgu Bilig*'i, Kaşgarlı Mahmud'un (ö. 496 /1102) *Divânu Lüğâti't-Türk*'ü, Edîb Ahmed'in (ö. 545/1150) *Atebetü'l-Hakâyiğ* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde rastlarız. Yoğun olarak Türkçe divanlardaki kullanımı dikkat çekicidir.<sup>1</sup> Türkçe atasözlerinin kitap halinde derlenmesi XVI. yüzyıla kadar gitmektedir. Müellifi bilinmeyen manzum ve musavver *Durũb-ı Emsâl* adlı eser, bu türün ilk önemli örneği kabul edilmektedir. Daha sonra Edirneli Hıfzî'nin *Manzũme-i Durũb-ı Emsâl*, Edirneli Ahmed Badi Efendi'nin (ö. 1255/1839) *Atalarsözü kitâbı*, Şinâsî'nin (ö. 1288/1871) *Durũb-ı Emsâl-ı ‘Osmâniyye*, Ahmed Vefik Paşa'nın (ö. 1309/1891) *Müntehabât-ı Durũb-ı Emsâl*, Tekezâde Mehmed Said'in (ö. 1331/1913) *Durũb-ı Emsâl-i Türkiyye Yahud atalarsözü*, Alî Emîri'nin (ö. 1343/1924) *Durũb-ı Emsâl* adlı eserleri kronolojik olarak sayılabilir (Beğenmez 2013: 11-21).

Sanatçılar sadece Türkçe atasözlerini derlemekle yetinmemiş, Arapça ve Farsça meselleri de Türkçeye tercüme edip şerh etmişlerdir. Bilindiği üzere eğitim, öğretim ve kültüre son derece bağlı olan Türkler, Arap ve Farslardan alınan edebi ürünlerere önem vermiş, onları Türkçeye çevirmek suretiyle büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Edebiyatçılar bu tür miraslara sahip çıkıp kendi toplumlarına ve özellikle kendi edebiyatlarına katkı sağlamak üzere mesel ve benzeri ürünleri Türkçeye çevirmişlerdir. Aynı zamanda böyle ürünlerin çevrilmesinin Arap, Fars ve Türk milletleri

<sup>1</sup> Bazı divanlarda Türkçe atasözleri görmek için bk. (Gülüm 2013, 17-270).

arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesine yardımcı olacağına inanmışlardır. Bu sahadaki etkileri ortaya koyan özel bir çalışma yoktur<sup>2</sup> ve mesel konusunda tercüme edilen eserlerin sayısı da tam olarak bilinmemektedir.

Mesel konusunda Arapça ve Farsçadan tercüme edilen sadece Mîrek Muhammed Taşkendi Nakşibendî'nin (ö. 1021/1612) *Nevâdirü'l-Emsâl* ([yz.] 2743), Alî Hüseyin'in (ö. 1058/1648) *'Ukûdu'l-'Ukûl* ([yz.] 1897), Mehmed Birgivî Riyâzî'nin (ö. 1054/1644) *Düstûru'l-Amel fi Durûbi'l-Emsâl* ([yz.] 1391), Hasan Şu'ûrî'nin (ö.1103 /1691) *Ferheng-i Şu'ûrî* ([yz.] 3242), Abdullâh Kudsi'nin (ö. 1129/1717) *Terceme-i Durûb-ı Emsâl-i 'Arabiyye* ([yz.] 4928), Dervîş Hasan Hüsâmî'nin (ö. 1080/1669-70) *Tuhfetü'l-Emsâl* ([yz.] 4703), Hâlis İbrâhîm Pasarofçavî'nin (ö. 1160/1747) *Mecma'u'l-Emsâl Düstûru'l-'Acem* ([yz.] 1641), Şirâzî'nin *Emsâl-i 'Acem* ([yz.] 856), ve çalışmamızın konusu olan Âsımzâde Hâmid'in *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl* ([yz.] 5599) eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunların yanında müellifi bilinmeyen *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl* ([yz.] 362/ [yz.] 4965 ) adında iki eser daha vardır. Ancak gözden uzak tutulmaması gereken en yaygın kullanım divanlardır. İktibaslar yoluyla pek çok şairin eserlerinde her üç dilde atasözlerine yer verdikleri bilinmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde önce müellifin hayatı hakkında bilgiler verilecek daha sonra *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl* üzerine bir inceleme yapılacaktır.

### 1. Âsımzâde Hâmid'in Hayatı

Hâmid Efendi hakkında bilgi vermeden önce ondan bahseden kaynakları zikretmekte fayda vardır. Bu kaynaklar şöyle sıralanabilir: Ârif Hikmet'in (ö. 1276/1859) *Tezkire-i Şu'arâ* (Hikmet 2004: 61), Fatîn Davud'un (ö. 1283/1866) *Hâtimetü'l-Eş'âr* (Davud: 98), Mehmed Tevfik'in (ö. 1311/1892) *Kâfile-i Şu'arâ* (Tevfik 2017: 204) ve Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1327/1909) *Sicill-i Osmanî* (Süreyya 1996: 2/599 ) eserleridir. Fatîn Davud'un tezkiresinde özellikle şiirleri hakkında önemli bilgiler bulunmakla birlikte, diğer kaynaklarda Hâmid ile ilgili bulunan malumatlar çok azdır. Gerek Fatîn Davud'un tezkiresi gerekse diğer kaynaklarda Hâmid Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgilerin çok az olmasından dolayı Ömer Âsım Aksoy'un *Mütercim Âsım* (Aksoy 1962) ve Cemil Câhit Güzelbey'in *Cenânîler* (Güzelbey 1984: 39-86) gibi eserlerinde Hâmid'in babasından söz eden bazı kaynaklara müracaat edilip müellif hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir.

Müelliften bahseden kaynaklara göre Osmanlı edebiyatının son dönem şairlerinden biri olan Hâmid; *Âsımzâde Hâmid*, *Hâmid Efendi* ve *Hâmid Hoca* adlarıyla tanınmış olup Türk, Arap ve Fars kültürünün etkileşim içerisinde bulunduğu Gaziantep'te doğmuştur. Babasının adı meşhûr *Kâmûs-ı Muhîr*'in mütercimi olan Âsım'dır. Doğum yeri bilinmesine rağmen ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak doğumu hakkında şöyle bir tahminde bulunulmuştur: Babası Âsım Efendi'nin 1169/1755 yılında dünyaya gelmesi, müellifin yaşı ile babasının yaşı arasında muhtemelen en az 20-25 sene bulunması ve babasının kendi ailesini 1802 yılında İstanbul'a götürmesi gibi bilgilere göre 1780-1785 yıllarında doğduğu sanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, Hâmid Efendi'nin XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğduğunu söylemek hata olmaz. Güzelbey,

<sup>2</sup> Mesel konusunda Arapça ve Farsçadan tercüme ve şerh edilen eserler hakkındaki bilgileri öğrenmek için bk. (Yazar 2011, 961-965)

eserinde “*Asım Efendi İstanbul'a, zevcesi Kerime Hanım, Oğlu Hâmid Efendi ve gelini ile birlikte döndüğünü söyler. Demek ki bu dönüşün tarihi olan 1802'de Hâmid Efendi evli ve bülûğ çağına ermiş bulunmaktadır. Buna göre bu tarihten 15–20 yıl öncesinde doğmuş olmalıdır. Bu hükme göre babasının doğumunu göz önüne alarak varıyorum*” (Güzelbey 1984: 55) ifadesiyle, Hâmid'in XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğduğunu vurgular.

Hâmid'in annesi ise Hayrat Vakfı müessisi olan Fadlacızade Hacı İsmâil Efendi'nin kızı Kerime Hanım'dır. Kerime Hanım'ın 25 Muharrem 1259/ 25 Şubat 1843 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Hâmid'in küçük kardeşi, İsmail Nevres'in 1217/1802 yılında İstanbul'da doğduğu ve babasından bir ay önce 1235/1819 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Hâmid Efendi'nin iki kızının olduğu, bunlardan birinin genç yaşta, diğer kızından olan iki torununun da erken yaşta vefat ettiğini kaynaklardan öğreniriz (Güzelbey 1984: 26-34; Yalçın 2017: 9-10). Hâmid'in eşi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İncelenen kaynaklara göre Âsım'ın ailesinin çoğunluğu *tâ'ûn* (veba) hastalığı sebebiyle vefat edip nesli devam etmemiştir (Aksoy 1962: 16).

Âsım Efendi hac farızasını eda etmek için 1217/1802 tarihinde Hicâz'a gider, dönüşte Gaziantep'e uğrayarak ailesini de yanında İstanbul'a götürür. Büyük ihtimalle Hâmid, eğitim ve öğretim bakımından iyi bir ortama sahip olan Antep'te tahsiline başlamış daha sonra devrin önemli eğitim ve kültür merkezi olan İstanbul'a gitmiştir. Hâmid'in yetişmesinde baba ve dede tarafından gelen ilmî faaliyetlerle İstanbul'daki edebî ortam önemli bir rol oynamıştır. İyi bir eğitim ve öğretim gören Hâmid Efendi'nin hangi medresede eğitim aldığı ve kimlerden ders gördüğü bilinmemektedir. Hocaları bilinmese de ilk hocasının babası olduğunu söylemek mümkündür. Yine büyük bir ihtimâlle Arapça ve Farsçayı da babasından öğrenmiştir. Müellif, Arapça ve Farsçaya hâkim olduktan sonra Beşir Ağa Camii yakınında Bâb-ı Âli'de çalışan bazı kâtiplere hem *'Ulûm-ı Âliye'*yi hem de *Fünûn-ı Fârisiye'*yi öğretmiştir. Kayıtlardan O'nun 24 Haziran 1822 yılında Gurebâ-yı Yemîn Kâtipliği'ne getirildiğini öğreniriz (Süreyya 1996: 2/599).

Tezkirecilerin verdikleri bilgiye göre Hâmid Efendi, *Ulûm-ı Arabiyye ve Fünûn-ı Fârisiyye'*de kendisini iyi yetiştirmiştir. Hâmid Efendi'nin Arapçadan tercüme ve şerh ettiği *Terceme-i Mezâmîn'ül-Emsâl* adlı eserinden hareketle Arapçayı iyi bildiğini teyit etmekteyiz.

Kaynaklara göre Hâmid, ömrünün son yıllarında inzivaya çekilmiş ve *ra'ş'e* adıyla bilinen titreme hastalığı sebebiyle 25 Zilkâde 1258/ 28 Aralık 1842 yılında vefat etmiştir. Kardeşi babasından bir ay önce ölen müellifin, annesinden yaklaşık iki ay önce ölmesi kaderin farklı bir cilvesi olarak kayda geçmiştir. *Fatîn Tezkiresi'*nde geçen "*Hâce Hâmid menzilin kalsın livâülhamd İlâh*" mısraı Hâmid'in ölüm tarihine işaret etmektedir (Davud: 98).

Gerek müelliften gerek babasından söz eden kaynaklara bakıldığında Hâmid'in babası Âsım kadar şöhretli olamadığı, saray şairlerinden olduğuna dair bir bilginin bulunmadığı; Arapça ve Farsçadan başka bir ilimle ilgilenmediği anlaşılmaktadır.

## 2. Âsımzâde Hâmid'in Eserleri

Kaynaklarda XIX. yüzyılın son şairlerinden biri olan Hâmid Efendi'nin divan şairi olduğu söylendiği halde divanı ele geçmemiştir. Hayattayken çağdaşlarına nazire yazmadığı gibi zamanında yaşayan ve kendisinden sonra gelen şairler de onun şiirlerine nazire yazmamıştır. Şiir

konusunda kimin etkisinde kaldığı veya kimi etkilediği bilinmemektedir. Bu bağlamda vasat bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce belirtildiği gibi Fatın Tezkiresi'nde şiiri ile ilgili bilgiler bulunduğunu dile getirmiştik. Söz konusu *Tezkire'de* geçen tek gazeli aşağıdadır:

*Ey reng-i ruhu bir gül-i ra'nâ-yı muhabbet  
V'ey turaları sünbül-i sahrâ-yı muhabbet  
İller o siyeh hâline dirlerse karanfil  
Bizler de deriz fülül-i zâbâ-yı muhabbet  
Meclisde nice cûş u hurûş eylesin dil  
Şevk-âver olur kul-kul-ı ma'nâ-yı muhabbet  
Bezminde bu dehrin olalım dâfi'-i âlâm  
Sâkî içelim gül-mül-i hamrâ-yı muhabbet  
Şevk-i gül-i sad berg-i izârın ile Hâmid  
Olmuş hele bir bülbül-i gûyâ-yı muhabbet (Davud: 98)*

## 2.1. Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan bu eseri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

### 2.1.1. Eserin İçeriği

Çeşitli Arapça mesel kaynaklarından yararlanarak farklı mevzulardaki mesellerin tercüme ve şerh edildiği *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl* adlı eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu eser mesellerin anlamları, bağlamları ve asıl hikâyelerini tercüme ve şerh etmesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Osmanlı edebiyatında gerek mensur gerekse manzum eserlerde kullanılan Arapça mesellerin çoğu Âsımzâde Hâmid'in *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl* adlı eserinde geçmektedir. Divanlara bakıldığı zaman şairlerin kullandıkları Arapça atasözlerinin çoğunun bu eserde geçtiği fark edilir.<sup>3</sup> Böylece tercüme edilen bu mesellerin çoğunun klasik Türk edebiyatı metinlerinde de geçmesi esere ayrı bir değer kazandırmıştır. Dolayısıyla aruz bilgisine hâkim olan Hâmid Efendi, eserde geçen bazı atasözlerinin vezinli olduğunu vurgular, böylece tespit ettiği bu vezinli meseller esere farklı bir boyut kazandırır. Eserinde, bunları "*Bu mesel mışra'-ı mevzûndur*" ifadesiyle ele alır. Bazı mesellerin şiirlerde kullanılmasını önerdiği veya onları şiirlerde kullanmak için bir yol gösterdiğini anlamak mümkündür. Ayrıca eserde geçen hikâyelerin günümüzdeki hikâye ve romanların olgunlaşmasına yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin tamamı 253 varaktan oluşmaktadır. Eser iki girişten oluşur. Birinci giriş 3 varaktan oluşurken ikincisi çeyrek varaktır. Birinci girişte "*feilâtün mefâilün feilün*" vezniyle kaydedilen 3 varaklık (2b-4b) mesnevi şeklinde bir manzume yer alır. Bu manzumede besmele, hamdele, salvele ve Sultan II. Mahmud'un övgüsü bulunur. Daha sonra eserle ilgili genel bilgi verilmiş ve izlenen metoda dair kısa bilgiler sunulmuştur. Eser:

*İştîlâhât-ı pür-nükât-ı 'Arab*

<sup>3</sup> Bazı Türk divanlarında geçen Arapça atasözlerini görmek için bk. (Yazar 2007, 4/1777).

*O kitâb içre mündericdir heb*

*Menşe' ü madribi ile emsâl*

*O kitâb içre oldı mâl-â-mâl*

beyitleriyle başlar. Bu beyitlere göre ince manalı sözlerle dolu olan kendi eserinde mesellerin menşei ve bağlamları yer alır. Yukarıdaki beyitlerden sonra sebab-i telif bölümüne geçer:

*Nef'i çokdur durûb-ı emsâlin*

*Bildirir halini geçen hâlin*

*Pür- 'iber kışşalar beyân eyler*

*Hâl-i mâzîyi hep 'ayân eyler*

*Hişşe-i pür-fevâ'id ahz olunur*

*Çok garâ'ib hikâyeler bulunur*

*Mesele ragbet itdi ehl-i fuhûl*

*Çün şudûr itdi çok kelâm-ı resûl*

*Niçe âyetleri berây-ı mişâl*

*Kıldı îrâd hazret-i müte'âl*

*Meşeliñ nef'i çün hüveydâdır*

*Zür-bâzû-yı şî'r ü inşâdır*

*Şî'r ü inşâ anuñla muhkem olur*

*Kime îrâd olunsa mülzem olur*

*Üdebânın cemî'-i âşârı*

*Şu'arâ-yı kirâmın eş'ârı*

*Meşeliñ sünnet oldı ta'bîri*

*Şafaḥât-ı derûna taḥrîri*

*Hûb teşbîh ile müveşşâhdır*

*Serd emsâl ile muşarrahdır*

*Lîk lâzımdır aşlını tefhîm*

*Madribin dahı eylemek terķîm*

Müellif, mesellerin faydasından, ibretli hikâyelerden bahsettiğini, meseller sayesinde geçmiş insanların hal ve acayip hikâyelerinin öğrenilebileceğini söyler. Meselin önemli olduğunu, eski şair ve yazarların mesel kullanımını önerdiklerini, bazı mesellerin iktibas yoluyla hadisler içerdiğini anlatır. Bununla beraber ortak mesel haline gelmiş ayetlerin çokluğu, bu durumu desteklemektedir. Mesel kullanmak, hem şiiri hem de nesri kuvvetlendirir. Şiir ve nesir onunla daha anlamlı olur.



Edebiyatçılar, eserlerini meseller ile süslemişlerdir. Âsımzâde Hâmid, meselleri faydalı bulduğu için farklı mesel kaynaklarından yararlanarak onları derleyip şerh etmiştir.

*Niçe emsâlden kütüb buldum  
Şafha-zîb-i tetebbu'ât oldum  
Hayli emsâle âşinâ oldum  
Menşe' ü ma'dribin dahı buldum  
Eyledüm müşkilâtını tahrîr  
Hem lügât-ı garîbesin tefsîr  
Soñra ma'nâların beyân itdim  
Aşlını hem yazup 'ayân itdim  
Bulunur ħarf-i evvelinden heb  
Arayup bulmasında çekme ta'ab*

beyitleriyle eseri derleme ve şerh esnasında takip ettiği metodu da beyan eder. Öncelikle mesellerle ilgili pek çok kaynak bulduğu ve o kaynaklardan hareketle mesellerin asıl hikayeleri ve bağlamları açıkladığını söyler. Ayrıca zor olanları şerh ettiğini ve farklı kelimeleri de tasnif ve tefsir ettiğini söyler. Eserine aldığı meselleri aynen alıp zorluk çekilmesin diye alfabetik olarak sıraladığını vurgular.

Âsımzâde Hâmid, yukarıdaki manzumeden sonra ikinci girişe geçer. Bu girişte Arapçayla yine besmele, hamdele ve salveleden sonra Arapça meselleri şerh edeceğini beyan eder:

*"El-ĥamdu lillâhi'l-munezzehi 'ani'l-eşbâhi ve'l-emsâli, veş-şalâtu 'alâ seyyidinâ Muĥammed ellezî huve mevridut-tecellî ve'l-cemâli, ve 'alâ âlihi ve aşâbihi ellezîne ħama'û bi-ĥurûbi's-seyfi uşûle eşcâri'z-zalâli ve ba'd, fel-neşra' bi-tevfîki'l-meliki'l-mute'âli ilâ mâ va'adnâ min şerĥi mazâmîni'l-emsâli fe-neĥûlu (5b)"<sup>4</sup>*

Hâmid Efendî, bu ikinci girişten sonra derlediği 1256 meseli alfabetik olarak sıralar, onları tercüme ve şerh eder. Arap harflerinin her biri için bir bölüm oluştururken "ا" harfiyle başlayan bir bölümü ayrıca oluşturmuştur. Böylece ele aldığı meselleri tasnif ederek 29 bölümlü bir eser ortaya çıkartmıştır. Bölümlerdeki atasözlerinin sayısı bölümden bölüme farklılık arz etmektedir. Bazı bölümlerde 40'tan fazla atasözü bulunurken bazı bölümler 15 atasözünü geçmemektedir.

### 2.1.2. Eserdeki Mesellerin Konusu ve Zamanı

Hâmid'in eserinde geçen meseller konu bakımından aile, cömertlik, yiğitlik, belagat, kaza ve kader, kanaat, akıllılık, çalışkanlık, tembellik, güzel ahlak, çirkin davranışlar, aldatma, aptallık ve kaybetmek gibi başlıklara ayrılabilir.

<sup>4</sup> Benzer ve emsâlden uzak olan yüce Allâh'a hamd olsun. Hakikat ve güzelliğin kaynağı olan efendimiz Muhammed'e, dalalet ağaçlarının köklerini kılıç vuruşlarıyla kaldıran ailesi ve arkadaşlarına salat ve selam olsun. Yüce Melik'in tevfiğiyle söz ettiğimiz gibi mesellerin mazmunlarını anlatmaya başlayalım.

Âsımzâde Hâmid'in eserine bakıldığında, içinde geçen atasözlerinin sadece bir zamana ait olmadığı fark edilir. Mesela ele aldığı "إِنَّمَا أُكِلَتْ يَوْمَ أَكَلِ النَّوْرِ الْأَبْيَضِ"<sup>5</sup>, "إِنَّ غَدَاً لِنَظَرِهِ قَرِيبٌ"<sup>6</sup>, "السَّنَةُ بَيْنَ"<sup>7</sup>, "رَبِمَا صَحَّتِ الْأَجْسَامُ بِالْعَلَلِ"<sup>8</sup>, "السَّيِّئَاتَيْنِ"<sup>7</sup>, "Zamân-ı câhiliyyet", "Câhiliyye zamânında", "Şadr-ı İslâm", "Emevî zamânında", "Emsâl-i müvelledinden" gibi belli kalıplar kullanır. Bazen belirtmese de ele aldığı mesellerin açıklama kısmında geçen isimler, âdetler ve kültürel işaretlerden hareketle bunların hangi zamana ait olduğu anlaşılmaktadır.

### 2.1.3. Eserde Geçen Mesellerin Kaynakları

Bilindiği gibi Arap meselleri aslında her milletin atasözüleri gibi belli bir kaynaktan çıkmış zamanla yaygınlaşmış, ortak mesel haline gelerek halka mal olmuştur. Günümüze gelen mesellerin bazılarının kaynağı bilinirken bazıları da bilinmemektedir. Eserde geçen Arap atasözlerine bakıldığında bunların Kur'ân, Hadis, hâdise, teşbih, kıssa, hikmet ve şiir olmak üzere yedi kaynaktan doğduğu görülmektedir.

"الْحَقُّ أَبْلَجُ وَالْبَاطِلُ لَجَلَجٌ"<sup>11</sup>, "أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرِيهَا"<sup>10</sup>, "أَتَبُّ مِنْ أَبِي لَهَبٍ"<sup>9</sup>, "أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ أَحْطَبٍ"<sup>9</sup> gibi bu meseller ve benzeri aslında **Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden** türetilen sözlerdir, zamanla dilden dile dolaşarak mesel haline gelmiştir.

"إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ"<sup>14</sup>, "إِنَّمَا مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَجَلِيسِ السُّوءِ كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكَيْرِ"<sup>13</sup>, "إِنَّ مِنَ النَّيِّانِ لَسِحْرًا"<sup>15</sup>, "الدِّمْنِ"<sup>15</sup> gibi **hadislerden** doğan bu meseller ve benzeri aslında peygambere ait hadislerdir.

"الْحَدِيثُ ذُو شُجُونٍ"<sup>18</sup>, "أَمَرَ مُبْكِيَاتِكِ لَا أَمَرَ مُضْحِكَاتِكِ"<sup>17</sup>, "إِنَّهُ لَيُكْسِرُ عَلَيْكَ أُرْعَاظَ النَّبْلِ"<sup>17</sup> gibi **hâdiseden** doğup yaygınlaşan bu meseller ve benzeri aslında meydana gelen bir olayın sonunda söylenen sözlerdir.

"أَحْمَقُ مِنْ جَحَا"<sup>20</sup>, "أَذْهَى مِنْ قَيْسٍ"<sup>21</sup>, "أَحْلَمُ مِنْ أَحْنَفٍ"<sup>22</sup> gibi **teşbih**ten doğan bu meseller ve benzeri ise aslında ef'al vezniyle başlayan sözler demektir.

<sup>5</sup> Bekleyenler için yarımlar çok yakındır.

<sup>6</sup> Şüphesiz, beyaz öküz yenildiği gün ben de yenildim.

<sup>7</sup> İyiilik iki kötülük ortasıdır.

<sup>8</sup> Vücutlar hastalık ile sağlığa kavuşabilir.

<sup>9</sup> Odun taşıyıcısından daha çok kayıpta olan.

<sup>10</sup> Ebu Leheb'ten daha ziyandadır.

<sup>11</sup> Yeryüzü zinet ve güzelliklerini almıştır.

<sup>12</sup> Hakikat parlaktır, bâtil ise karanlıktır.

<sup>13</sup> Beyan (güzel konuşma)dan bir kısmı mutlaka bir sihirdir.

<sup>14</sup> Şüphesiz iyi ve kötü arkadaşın örneği miski taşıyanla köruk çekenin örneği gibidir.

<sup>15</sup> Çöplükte yetişen bitkiden sakının.

<sup>16</sup> Savaş hiledir.

<sup>17</sup> Senin üzerine okların temrenini kırar.

<sup>18</sup> Seni güldürenler ile değil ağlatanlar ile dur.

<sup>19</sup> Konuşma teferruatlıdır.

<sup>20</sup> Cuha'dan daha ahmaktır.

<sup>21</sup> Kays'tan daha zekidir.

<sup>22</sup> Ahneften daha yumuşak huyludur.

"طارت به العنقاء"<sup>23</sup>, "أبطأ من غراب نوح"<sup>24</sup> gibi **kıssadan** meydana gelen bu meseller ve benzeri daha çok peygamberlerin kıssaları ve cahiliye döneminde cereyan eden savaşların hikâyeleriyle ilgili söylenen mesel şeklindeki kısa sözler kastedilir.

"خالص المؤمن وخالق الفاجر"<sup>26</sup>, "أنا دون هذا وفوق ما في نفسك"<sup>25</sup>, "إن لله جنوداً منها العسل"<sup>27</sup> gibi **hikmetten** doğan bu meseller ve benzeri aslında bilgin ve filozof veya sahabiden biri gibi seçkin insanların mesel haline gelen sözleridir.

"أسمع جعجعة ولا أرى طحناً"<sup>29</sup>, "رضيت من الغنيمه بالإياب"<sup>28</sup>, "تنبشنة أعرفها من أكرم"<sup>30</sup> gibi bu meseller ve benzeri aslında **şiir** olarak söylenip zamanla mesel haline gelen sözlerdir.

#### 2.1.4. Şarihin Eserdeki Metodu

Hâmid Efendî, eserinin başından sonuna kadar 28. bölüm hariç eserinin her bölümünde önce *mûcez meselleri*<sup>31</sup> ardından *ef'al min*<sup>32</sup> vezninde olan atasözleri yazmak gibi bir sistemi takip etmiştir. 28. bölümündeki "لا" harfiyle başlayan mesellerin tamamı mûcez mesellerdir. Yani *ef'al min* vezniyle başlayan meseller bulunmamaktadır, çünkü Arapça dilbilgisi kurallarına göre bu vezin söz konusu bölümde uygulanmaz. Genellikle eserin her bölümünün başında "الباب .... فيما أوله..."<sup>33</sup> gibi ifade ile belirtir. Daha sonra *ef'al* vezniyle başlayan atasözlerine işaret etmek için "ما على أفعل من" <sup>34</sup> ifadesini kullanır.

Mesel kaynaklarına fazlasıyla ulaşan Hâmid Efendi, girişteki kendi manzumesinde hangi kaynaklara dayandığına işaret etmemiştir. Manzumede "*Niçe emsâlden kütüb buldum*" ifadesinden Arap atasözlerinin kaynaklarına rahatlıkla ulaştığı anlaşılır. Hâmid Efendi burada istifade ettiği kaynakları belirtmese de metin içerisinde pek çok yerde mesel ile ilgili olan ve olmayan kaynakları zikretmiştir. Mesel ile ilgili kaynaklardan daha çok Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl ve Zemahşerî'nin el-Mustakşâ fi Emsâli'l-'Arab* eserlerini zikreder. Mesel ile ilgili olmayan kaynakları daha çok *Terceme-i Kâmûs* eserinden istifade eder. Bunun yanında İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser'i*, Harîrî'nin *Makâmât'ı*, İbnü Bassâm'ın *ez-Zahîretü fi Maḥâsini Ehli'l-Cezîreti* eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca metnin bazı yerlerinde "*kütüb-ı fıkhiyye*", "*kütüb-i aḥâdis*" ve "*kütüb-ı tıbbiyye*" ifadeleriyle kastettiği fıkıh kitapları, hadis eserleri ve tıp kaynaklarına da müracaat etmiştir. Böylece eser tercüme veya şerh olsa da kendi eserine telif hüviyetini kazandırmaya çalıştığı anlaşılır.

Hâmid'in birinci girişteki manzumesinde "*Eyledüm müşkilâtını tahrîr / Hem lügât-ı garîbesin tefsîr*" ifadesiyle ele aldığı mesellerin anlaşılması güç ve "*garîp*" kelimelerinin manalarını

<sup>23</sup> Anka Kuşu onu kaçırdı.

<sup>24</sup> Nuh kargasından daha yavaştır.

<sup>25</sup> Cenab-ı Allah'ın pek çok askerleri vardır, bal da onlardandır.

<sup>26</sup> Ben dediğin bu sözlerin altındayım ve aynı zamanda benim hakkımda içinden geçenlerinden daha yükseğim.

<sup>27</sup> Mümin olanla arkadaş ol, günahkâr olana nezaket göster.

<sup>28</sup> Ben bir huy Ahzem'den tanırım. Türkçedeki karşılığı: Armut dibine düşer/ Anası neyse danası da o olur.

<sup>29</sup> Ganimetten vazgeçip geri dönmeye (kurtuluşa) razı oldum.

<sup>30</sup> Değirmenin sesini işitiyorum, fakat ortada un yok. Türkçedeki karşılığı: Çakaralmaz, atar varmaz.(Saman çok, dane yok)

<sup>31</sup> Kısa ve özlü atasözleri.

<sup>32</sup> "Ef'al min" vezniyle başlayan atasözleri.

<sup>33</sup> ... bölüm: .... harfiyle başlayan atasözleri.

<sup>34</sup> Ef'al min vezniyle başlayan atasözleri.

açıkladığını belirtmiştik. Gerçekten Hâmid Efendi, kendi manzumesinde belirttiği gibi anlaşılması güç ve "garîp" kelimelerin manalarını açıklamıştır. Genellikle meselinin her kelimesi için hem vezni hem de anlamını verir. Ancak kolay olan atasözlerindeki kelimelerin anlamlarını vermez. Mesela, "يَاكَ وَالْخَطْبِ فَأَبْنَاهَا مَشْوَارٌ كَثِيرُ الْعَثَارِ"<sup>35</sup> meselinden bahsederken onda geçen müşkil kelimelerin anlamını şöyle açıklar: "*Hatb: Şard veznindedir ki burada keşret-i kelâm murâddır. Mişvâr: Mihrâb vezninde at pâzârına dinür. 'İşâr: Kitâb vezninde insân ve hayvânîñ ayağı sürçüp ve tökezleyüp kapanmağ ma'nâsınadır.*" Ama bu "الْحَرْبُ خُدْعَةٌ"<sup>36</sup> meseli kolay olduğu için ondaki kelimelerin anlamını vermeyip doğrudan hikâyeye geçmeyi tercih eder.

Şârih, mesellerde geçen bazı kelimelerin anlamlarını Türkçe kelimelerle açıkladığı gibi bazen de Arapça veya Farsça kelimelerle anlatır. Mesela bu "تَمْرَةُ الْعُجْبِ الْمُقْتِ"<sup>37</sup> meselinin açıklamasında geçen "*Ucb: 'Aynîñ zammıyla ahlâk-ı menhiyyeden zehv ve kibr ma'nâsınadır ki kendiyi görüp ve kendisini beğenmekden 'ibâretidir, Fâriside pindâr dinür. Maqt: Mîmiñ fetî ve kıfîñ sükûniyle bir kimseden bir emr-i kabîh görmekte aña buğz eylemek ma'nâsınadır*" ifadesinde görüldüğü üzere "ucb" kelimesini hem Türkçe hem Arapça hem de Farsça kelimelerle beyan etmiştir.

"Şoñra ma'nâların beyân itdim" ibaresinden mesellerin anlamlarını vereceği anlaşılır. Ancak metin incelendiğinde yine bazı kolay mesellerin anlamını vermediği görülür. Mesela "إِنَّ الْمَنَّاكِحَ خَيْرٌهَا"<sup>38</sup> gibi meselleri anlatırken anlamını vermeyip "*Ma'nâ-yı mesel zâhirdir*" demekle yetinir. Fakat eserde bu durum fazla görülmez, şârih genellikle mesellerin anlamlarını vermeyi tercih eder. Şârih, eseri boyunca ele aldığı mesellerin anlamlarını Türkçe açıklar ancak bazı mesellerin anlamlarını da Arapça ile açıklamıştır. Mesela "جَرَى فُلَانٌ السُّمَّهَى"<sup>40</sup> meselini "*Cerâ fulânu fi'l-bâtil*"<sup>41</sup> ifadesiyle beyan etmiştir.

Hâmid, birinci girişteki manzumesinde ele aldığı mesellerin menşelerini yazdığını "*Aşlını hem yazup 'ayân itdim*" ifadesiyle belirtir. Bu ifadeye göre muvafık olacak şekilde eserinde ele aldığı atasözlerinin menşelerini (meydana gelmelerine neden olan asıl hikâyelerini) açıklar. Ancak bazı yerlerde ele aldığı mesellerin menşelerini açıklamamıştır. Mesela "إِنَّ الْعَصَا"<sup>42</sup>, "إِنَّ اللَّهَ جَنُودًا مِنْهَا الْعَسَل"<sup>43</sup>, "رَجَعَ بِخُفَى حُنَيْنٍ"<sup>44</sup>, "أَحْمَقُ مِنْ جَا"<sup>45</sup>, "قُرِعَتْ لَذِي الْحَلْم"<sup>46</sup> gibi mesellerin asıl hikâyelerini anlatırken "من غرِبِل الناس نخلوه"<sup>48</sup>, "من يتكح الحسنا يعطي مهرها"<sup>47</sup>, "الكبر قائد البغض"<sup>49</sup> gibi mesellerin meydana gelmelerine sebep olan asıl olayları anlatmamıştır.

<sup>35</sup> Fazla konuşmadan uzaklaş ki fazla konuşan fazla hata yapar.

<sup>36</sup> Savaş hiledir.

<sup>37</sup> Kibir öğrenmenin meyvesidir.

<sup>38</sup> Bayanların en iyisi bekâr olanıdır.

<sup>39</sup> Hediye işleri kolaylaştırır.

<sup>40</sup> Filan bilmediği bir yere gitti.

<sup>41</sup> Filan bâtil olan yere gitti.

<sup>42</sup> Allah'ın pek çok askerleri vardır, bal da onlardandır. Türkçedeki karşılığı: Dünya bu, kim kazana, kim yiye.

<sup>43</sup> Asâ (Baston) akıllı kimse için vuruldu. Türkçedeki karşılığı: Arife bir işaret yeter.

<sup>44</sup> Cuha'dan daha ahmadır.

<sup>45</sup> Huneyn çizmeleri ile döndü. Türkçedeki karşılığı: Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak.

<sup>46</sup> Boynunda lanet olunan (kedi) olmasaydı deve ne kadar ucuz olacaktı!

<sup>47</sup> Kibir nefretin sebebidir.

<sup>48</sup> Dilber ile evlenen mihrini verir.

<sup>49</sup> Kim insanları araştırırsa onun sırrını keşfederler.

<sup>50</sup> Dövüşten önce istişare olsun.

Hâmid Efendi, ele aldığı atasözlerinin hikayelerini anlatmaya başlamadan evvel "Aşlı budur ki..., Mervîdirki ...", "Hikâyet olundu ki..." gibi tabirler kullanır.

Atasözlerinin kullanım yerlerini belirtme noktasında da genel olarak bir yöntem takip ettiği halde bazen o yöntemi uygulamamaktadır. Metne bakıldığında birçok yerde atasözlerinin bağlamlarını anlatırken bazı yerlerde ele aldığı atasözlerinin kullanım yerlerini beyan etmemiştir. Mesela "أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْخَطْبِ"<sup>52</sup>, "جِلْدُ الْجَنْزِيرِ لَا يَنْدَبُ"<sup>51</sup>, "بَلَغَ السَّكِينُ الْعَظْمَ"<sup>53</sup> gibi mesellerin bağlamlarını şerh ederken "تَوَاضَعُ الْمَرْءُ يُكْرِمُهُ"<sup>55</sup>, "أَتَقَى شَرَّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ"<sup>54</sup>, "إِذَا دَخَلْتَ أَرْضَ الْحَصِيبِ فَهَرُول"<sup>56</sup> gibi mesellerin kullanım yerleri ile ilgili hiçbir şey söylememiştir. Hâmid Efendi, atasözlerinin kullanım yerlerini anlatırken "...diyecek yerde *darb olunur*, ...dığı *vaçtte isti'mâl olunur*, ...mahallinde *isti'mâl olunur*, ... olan kimse *haçkıında darb olunur*" gibi kalıplaşmış ifadeler kullanmaktadır.

### 2.1.5. Eserden Bir Örnek

Aşağıda Âsımzâde Hâmid'in eserinden verilen örnek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

إِذَا دَخَلْتَ أَرْضَ الْحَصِيبِ فَهَرُول

(İzâ dahalte arza'l-ħuşaybi fe-hervil)<sup>57</sup>

"Dahalte: Mâzi-i muhâtabdır. Ĥuşayb: Zübeyr vezninde Yemen'de bir mevzi'dir, nisvânları ĥüsn ü cemâlde eşrâf-ı bilâda fâ'ikâlardır. Binâ'en 'aleyh beyne'z-zürefâ kelâm-ı mezbûr meşel olmuştur. Hervil: Emr-i ĥâzırdır, maşdarı hervele kelimesidir ki dahraca vezninde segirtmek ile yürime beyninde olan yürimedir ki yelmek ta'bir olunur. Ma'nâ-yı meşel: Ĥuşayb kazasına duĥûl itdükde hemân şitâb-ı tâmmıla hervele iderek meşy idüp bir çarafâ ĥurûca baç ki nisvânlarınıñ giriftâr-ı saĥt-gîr-i cemâlleri olmayasın dimekdir. (6b)"

### Sonuç

İslâm edebiyatında çeşitli konularda Arapça ve Farsçadan tercüme ve şerh edilen eserlerin yanında meseller ile ilgili tercüme ve şerh edilen birkaç eser de bulunmaktadır. Bu eserlerden biri Âsımzâde Hâmid'in Terceme-i mezâmînü'l-emşâl adlı eseridir. Divan edebiyatının son şairlerinden kabul edilen Âsımzâde Hâmid; Hâmid Efendi ve Hâmid Hoca adlarıyla tanınmış olup Gaziantep'te doğmuştur. Yaşadığı dönemde şair ve mütercim olarak ün yapan Âsımzâde Hâmid'in şerh ettiği Terceme-i mezâmînü'l-emşâl, mesel konusunda Arapçadan tercüme edilen tek eser olmayıp bu sahada hem Arapça hem de Farsça birkaç eserden biridir. Söz konusu bu eser mesellerin anlamları, bağlamları ve asıl hikâyeleri, tercüme ve şerh etmesi açısından dikkat çekicidir. Eserde toplam 1256 mesel bulunmaktadır. Âsımzâde Hâmid eserinde öncelikle meseli zikreder, daha sonra meselde geçen kelimelerin anlamlarını açıklar, ardından menşini ve kullanım yerini beyan eder. Eserde geçen meseller zaman açısından Cahiliye, Erken İslam, Emevî ve Abbasî devirlerine göre tasnif

<sup>51</sup> Bıçak kemiğe dayandı.

<sup>52</sup> Domuzun derisi tabaklanmaz.

<sup>53</sup> Odun taşıyıcısından daha çok kayıpta olan.

<sup>54</sup> Husayb diyarına girdiğinde hemen koş.

<sup>55</sup> İhsan ettiğin adamdan sakın!

<sup>56</sup> Tevazu insanı yükseltir.

<sup>57</sup> Husayb diyarına girdiğinde hemen koş.

edilmiştir. Çıkış yerleri bakımından ise Kur'ân, Hadîs, hâdise, teşbih, kıssa, şiir ve hikmet olarak belirlenmiştir. İzlediği yöntem ve şerh açısından kendi emsalleri arasında dikkat çekici bir eserdir. Mesellerin alfabetik sıralaması ve vezinlere göre verilmiş olması eserin kıymetini daha da arttırmaktadır. Müellif, sıradan bir çalışma yapmak yerine; derli toplu ve belli bir metoda dayanan telif bir eser ortaya koymaya gayret etmiştir. Konuya hâkimiyeti, Arapça bilgisi eserin detaylarından anlaşılmaktadır. Hikmet ve kissadan hisse bağlamında mesel konusuna eğildiği anlaşılan Âsımzâde Hâmid, bu eseriyle Türk edebiyatında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

### KAYNAKLAR

- Aksoy, Ömer Asım (1962). *Mütercim Asım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 2 Cilt. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Beğenmez, Nuh Mustafa (2013). *Atasözlerinde Günlük Hayat*. Yüksek Lisan Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Birgivi, Mehmed Riyazî. *Düstûru'l-Amel fî Durûbi'l-Emsâl*. Süleymaniye kütüphanesi. Ali Nihat Tarlan. No. 110/3. vr. 106b-151a.
- Davud, Fatîn. *Hâtimetu'l-Eş'âr*. Nşr. Ömer Çiftçi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Durmuş, İsmâil (2004). "Mesel". *İslam Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 293-297.
- Edirneli Nazmî (2012), *Dîvân*. Nşr. Sibel Üst. 2 Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Fârâbî, İsmâ'il (1987). *es-Sihâh*. 6 Cilt. Thk. Ahmed Abdülgaffâr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm.
- Gülüm, Emrah (2013). *XV. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri ve Deyimler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Güzelbey, Cemil Cahit (1984). *Cenâniler*. İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Hâmid, Âsımzâde. *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Edebiyat Araştırmaları. No. 5599. vr. 253a.
- Hikmet, Ârif (2004). *Tezkire-i Şu'arâ*. Nşr. Sadık Erdem. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Hüsâmî, Dervîş Hasan. *Tuhfetü'l-Emsâl*. Süleymaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye. No. 4703. Vr. 72b.
- Hüseyin, Âlî. *Ukûdu'l-Ukûl*. Süleymaniye Kütüphanesi. Hacı Mahmud Efendi. No. 5242. vr. 49b.
- İbnü Abdî Rabbih, Şihâbüddin (1983). *el-İkdü'l-Ferîd*. Thk. Muhammed Mufid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü Sellâm, Kâsim (1980). *Kitâbu'l-Emsâl*. Thk. Abdülmecîd Katâmiş. Amman: Dâru'l-Memûn.
- Kudsî, Abdullâh. *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye. No. 4928. Vr. 55a.
- Meydânî, Ahmed (2004). *Mecma'u'l-Emsâl*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

- Nakşibendî, Mîrek Muhammed. *Nevâdirü'l-Emsâl*. Süleymaniye Kütüphanesi. Atıf Efendî. No. 2051/2. vr. 52a-97b.
- Öz, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Pala, İskender (2015). "*Darb-ı Mesel*". *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.
- Pasarofçavî, Hâlis İbrâhîm. *Mecma'u'l-Emsâl Düstûru'l-'Acem*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. İran Dili Araştırmaları. No. 1641. vr. 442a.
- Rababa, Rabbaa (2013). *Abdullâh Kudsî ve Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye'si*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Sâmi, Şemsettin (1317). *Kâmûs-ı Türk-i*. İstanbul: Dar-ı Sa'âdet.
- Süreyyâ, Mehmed (1996). *Sicill-i 'Osmanî*. Nşr. Nuri Akbayar. 4 Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Şirâzî. *Emsâl-i Acem*. Mısır Milli Kütüphanesi. Türkçe Yazmaları. No. 856. vr. 11a-23b.
- Şuûrî, Hasan . *Ferheng-i Şuûrî*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendî. No. 3242. vr. 1a-605b.
- Terceme-i Durûb-ı Emsâl*. Süleymaniye Kütüphanesi. Nuruosmaniye. No. 4965. vr. 247b-248b.
- Tevfik, Mehmed (2017). *Kâfile-i Şu'arâ*. Nşr. Fatma Sabiha – Hanife Koncu – Müjgan Çakır. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yalçın, Ali Osman (2017). *Mütercim 'Âsım Efendi'nin Merahu'l-Me'âlî Adlı Eseri ve Kelâmî Görüşler*. Yüksek Lisan Tezi. Çorum: Hitit Üniversitesi.
- Yazar, Sadık (2007). "XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Arapça Meseller". *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri (Ankara, 10-15 Eylül 2007)*. Ed. Zeki Dilek vd. TÜRKİYE: ICANAS. 1777-1802.
- Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yazıcı, Numan (2003). *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Rağbet Yay.